

Uthamra

Ett gravfält från förromersk järnålder samt vendel- och vikingatid

Arkeologisk undersökning

Fornlämning Vallentuna 88:1
Uthamra 6:34
Vallentuna socken
Vallentuna kommun
Uppland

Jan Åhlström med bidrag av Ellinor Sabel

Uthamra

Ett gravfält från förromersk järnålder samt vendel- och vikingatid

Arkeologisk undersökning

Fornlämning Vallentuna 88:1

Uthamra 6:34

Vallentuna socken

Vallentuna kommun

Uppland

Jan Äblström med bidrag av Ellinor Sabel

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora Gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 57 20
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2016

Omslagsfoto: Jan Ählström

Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Publik Licens 4.0 (CC BY)
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

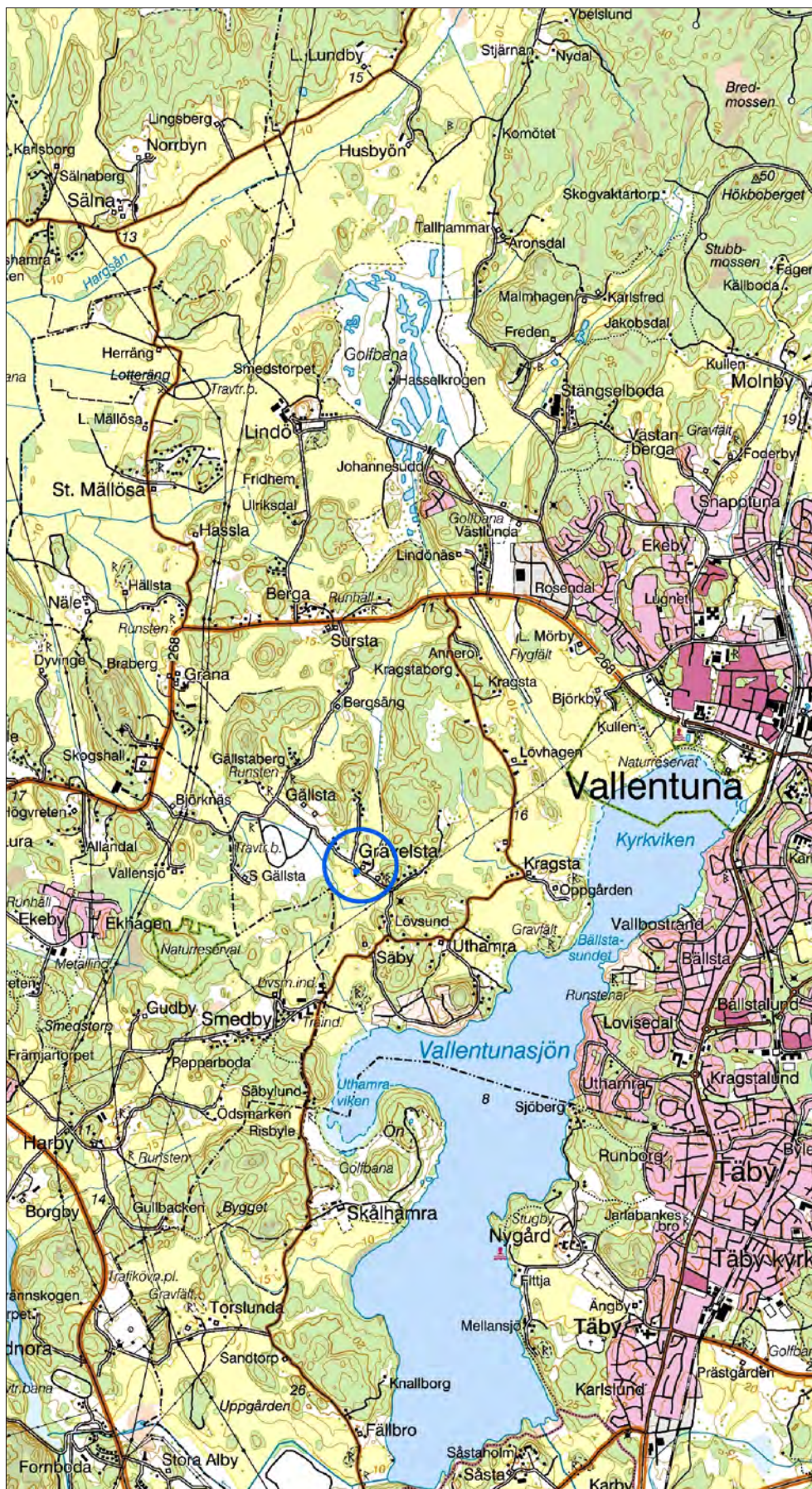
Lantmäteriets kartor omfattas inte av ovanstående licensiering.
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Order nr 529827.

ISBN 978-91-7453-554-9

Tryck: JustNu, Västerås 2016

Innehåll

Sammanfattning	5
Inledning.....	7
Målsättning och metod.....	8
Topografi och fornlämningsmiljö.....	8
Genomförande	10
Undersökningsresultat.....	13
Gravar	14
Stenpackningar	15
Fynd.....	15
Analyser	18
Tolkning och utvärdering.....	20
Utvärdering.....	22
Referenser.....	24
Tekniska och administrativa uppgifter	24
Bilagor.....	25
Bilaga 1. Anläggningsbeskrivningar.....	26
Bilaga 2. Anläggningsplaner	31
Bilaga 3. Anläggningstabell.....	38
Bilaga 4. Fyndtabell.....	40
Bilaga 5. Kol 14-analyser.....	42
Bilaga 6. Konserveringsrapport	48
Bilaga 7. Osteologisk rapport.....	52

Figur 1. Undersökningsplatsens läge markerat med en blå polygon och en blå ring. Utdrag ur digitala Terrängkartan. Skala 1:50 000.

Sammanfattning

Vallentuna kommun är en mycket fornlämningsrik bygd där gravar och gravfält dominerar. Kommunen är dessutom ett av världens runstenstätaste områden med över 150 ristade stenar och hällar. Utifrån gravtyperna förefaller de flesta av gravfälten ha brukats under yngre järnålder, men det finns även gravar från äldre järnålder representerade i kommunen.

Hösten 2014 fick Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) i uppgift att undersöka en del av ett gravfält i Uthamra i Vallentuna kommun, drygt två mil norr om Stockholm. Undersökningen skulle omfatta fyra gravar och föranleddes av att markägaren ville uppföra ett bostadshus och en carport på sin mark. Redan vid andra skoptaget stod det klart att det fanns överlagrade lämningar på platsen – gravar från yngre järnålder låg ovanpå ännu äldre gravar. Dessutom innehöll några av gravarna flera begravningar och många komplexa konstruktioner. Långt många fler anläggningar, än vad arkeologerna först hade trott, framkom vid undersökningen.

Under tre veckor i månadskiftet oktober/november 2014 undersökte Stiftelsen Kulturmiljövård en del av gravfältet Vallentuna 88:1 i Vallentuna kommun.

Fornminnesregistret (FMIS) beskriver gravfältet som innehållande cirka 30 anläggningar i form av 3 högar och 27 runda och övertorvade stensättningar. 1952 karterades gravfältet varvid 26 anläggningar lokaliserades och 1954 och 1956 undersökte Stockholms stadsmuseum 14 av gravarna. Tidigare under 2014 hade en förundersökning inom fastigheten gjorts med syfte att fastställa om det fanns ytterligare gravar utöver de karterade. Utifrån resultatet av förundersökningen bedömde länsstyrelsen att fyra gravar måste undersökas innan huset och carporten fick byggas. Resultatet av undersökningen var tänkt att komplettera tidigare undersökningar inom gravfältet.

De fyra gravarna (stensättningarna) var alla relativt stora. En var 10 meter, två var 6 meter och den minsta cirka 3 meter stor. Två ytor inom undersökningsområdet avbanades med grävmaskin. Den största ytan var 258 m² och den mindre var 20 m². Redan vid andra skoptaget stod det klart att undersökningen skulle komma att bli mer omfattande och komplicerad än man tidigare hade trott då det framkom stenpackningar i alla riktningar där avbaningen genomfördes. Vid undersökningen dokumenterades totalt 45 arkeologiska objekt. Anläggningarna var nästan uteslutande gravanknutna.

Åtta av de undersökta anläggningarna var gravar i form av stensättningar. Två av dem syntes i ytan som välvda förhöjningar och visade sig vid undersökningen vara mycket komplexa med flera intressanta konstruktionsdetaljer och flera begravningar. Av de gravar som undersökts inom gravfältet var merparten från äldre järnålder, men överlagrades av gravar från yngre järnåldern.

Under järnåldern var kremering det vanligaste sättet att hantera den döde vid gravläggning. Samtliga identifierade gravformer inom gravfältet var just sådana brandgravar. Mer än nio kilo brända ben omhändertogs vid undersökningen. Ben från åtta av brandgravarna skickades till Ångströmlaboratoriet, Uppsala universitet för kol 14-analys.

Kol 14-analyserna visade på att gravfältet har använts återkommande under olika perioder av järnåldern. Tre användningsfaser är identifierade: förromersk järnålder (ca 200 f.Kr.–Kr.f), vendeltid (600–700 e.Kr.) samt vendel-/vikingatid (800–900 e.Kr.).

I gravarna framkom inga stora mängder fynd. Det som fanns var bland annat drygt 1,7 kilo keramik, 11 glaspärlor, fragment av kammar samt delar av smycken i metall. Utöver

gravfynden framkom även, vid handrensningen av en av gravarna, möjlig smidesslagg. Detta gör att man misstänker att det kan ha förekommit metallhantering i anslutning till gravfältet.

Varför man under yngre järnåldern valde att ”återanvända” ett äldre gravfält kan bero på att man ville visa på släktskapet bakåt i tiden. Det var under järnåldern viktigt att framhäva detta för att visa att jorden hade gått i arv i flera generationer, då det gav en familj rätten att bruka jorden (så kallad odalrätt).

Inledning

Under tre veckor i månadsskiftet oktober/november 2014 genomförde Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) en delundersökning av gravfältet Vallentuna 88:1 på fastigheten Uthamra 6:34, Vallentuna kommun. Undersökningen föranleddes av markägarens önskemål om att få uppföra ett bostadshus med carport inom fastigheten. Markägaren bestodade undersökningen för vilken Jan Åhlström ansvarade.

Fornminnesregistret (FMIS) beskriver gravfältet som innehållande cirka 30 anläggningar i form av tre högar och 27 runda och övertorvade stensättningar. 1952 karterades gravfältet varvid 26 anläggningar lokaliserades och 1954 och 1956 undersökte Stockholms stadsmuseum 14 av gravarna (FMIS anger antalet undersökta gravar till 10). Tidigare under 2014 utförde SAU en förundersökning inom fastigheten med syfte att fastställa om det fanns ytterligare gravar utöver de karterade (Celin 2014:13). Utifrån resultatet av förundersökningen bedömde länsstyrelsen att fyra gravar måste undersökas innan huset och carporten fick byggas. De fyra stensättningar som berördes av undersökningen var förundersökningens A355 (A284) och A457 (A270) som var 6 meter stora, A496 (A300) som var 10 meter stor och upp till 1,5 meter hög, samt A410 (A200) som var minst 3 meter stor. De tre först nämnda anläggningarna låg intill varandra medan A410 (A200) låg ett stycke därifrån.

I rapporten används förundersökningens anläggningsnummer avseende de tre stensättningarna A355, 457 och 496 och syftar på deras ovan mark synliga begränsningar (jordmantlarna). De nya anläggningsnumren, inom parentes här ovan, syftar på den stenpackning som kopplas till jordmanteln.

Figur 2. Rensning av A300. I förgrunden arkeologbiträden Mats Fältgård och Johan Andersson. Foto av Jan Åhlström (KM14102_33).

Målsättning och metod

Undersökningen syftade till att dokumentera de aktuella gravarna så att resultatet kan komplettera tidigare undersökningar av gravar inom gravfältet.

Två ytor öppnades, en 20 m² stor yta runt A410 och en 258 m² stor yta runt anläggningarna A355, A457 och A496. Ytorna avbanades med grävmaskin varefter de framkomna stenpackningarna grovrensades för hand. Samtliga anläggningar och framträdande block samt konstruktionsdetaljer plandokumenterades genom inmätning med RTK-GPS. Anläggningarna beskrevs översiktligt. Det togs snedfotografier. Stenpackningarna avlägsnades med hjälp av maskin och underliggande begravingar plandokumenterades varefter de undersöktes. Fyllningen vattensällades grovt i fält och lades i hinkar för vidare sällning och insamling av brända ben i KM:s lokaler. Efter undersökningen slutbanades den del av ytan som upptogs av jordmantlarna till gravarna A457 och A496.

Inför rapportarbetet hölls ett möte med länsstyrelsen där rapportens inriktning definierades. Länsstyrelsen önskade att metallfynden skulle ritas och pärlorna fotograferas. Länsstyrelsen önskade också att 1954 års resultat avseende gravformer och fyndmaterial skulle infogas i rapporten.

Brända ben från åtta av brandgravarna skickades till Ångströmlaboratoriet, Uppsala universitet, för kol 14-analys.

Det osteologiska materialet har analyserats av Emelie Larsson, student vid Osteoarkeologiska forskningslaboratoriet, Stockholms universitet. Analysen genomfördes under handledning av Jan Storå som ett praktiskt moment under utbildningen. Dessförinnan hade den osteologiska analysen i samförstånd med länsstyrelsen prioriterats bort till förmån för rapportarbetet.

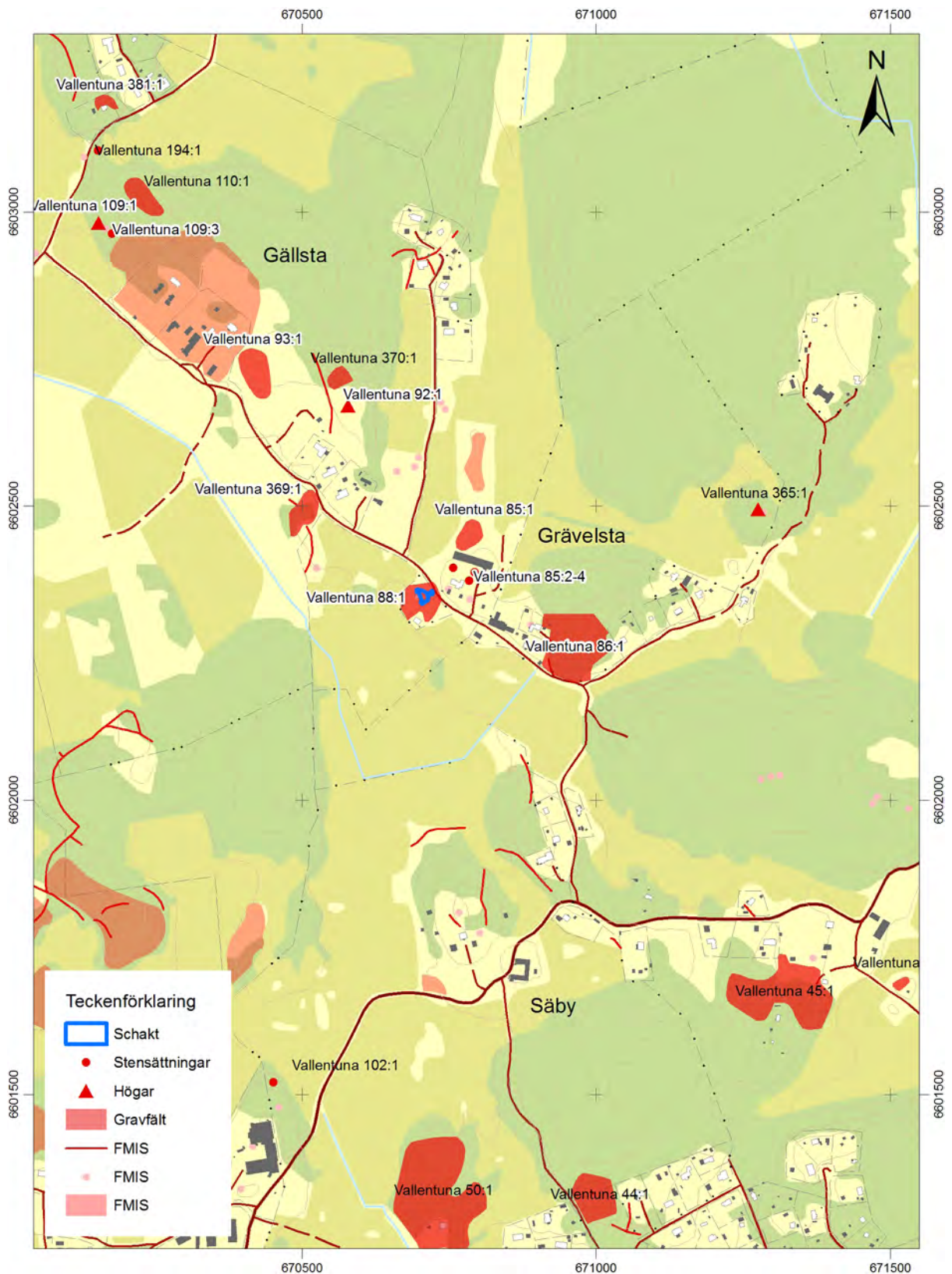
Fem metallföremål skickades till Acta Konserveringscentrum, Stockholm, för konservering. Nitar och tydliga spikar har inte konserverats och har gallrats efter fotografering. Likaså har bränd lera och rödgods gallrats efter registrering.

Topografi och fornlämningsmiljö

Det delundersökta gravfältet Vallentuna 88:1 ligger väster om Vallentunasjön, mellan Vallentuna och Upplands-Väsby, vid gården Grävelsta.

Enligt en avmätning av Grävelsta från 1635 ligger gravfältet direkt väster om bytomten (se figur 4). I bytomtens östra kant finns en husmarkering vilken indikerar läget för den dåtida bebyggelsen. Idag är även den gamla bytomtens motsatta del bebyggd. Läget sammanfaller med ett impediment på gränsen till sammanhängande åkermark. På en höjdrygg norr om bytomten återfinns gravfältet Vallentuna 85:1 och inom bytomten ligger stensättningarna 85:2–4. Det är inte osannolikt att både gravfältet och stensättningarna ingått i ett stort sammanhängande gravfält. Sydöst om bytomten ligger gravfältet Vallentuna 86:1.

Undersökningsområdet ligger i en mycket fornlämningsrik bygd. Detta illustreras väl av omgivningarna som hyser en stor mängd fornlämningar där gravar och gravfält dominerar (se tabell 1 och figur 3). Utifrån gravtyperna förefaller gravfälten företrädesvis representera yngre järnålder med inslag av högar och rektangulära stensättningar, förutom den dominerande runda stensättningen. Äldre inslag i form av kvadratiska stensättningar förekommer på gravfält vid Gällsta i norr och söder om Säby i söder. Enligt avmätningen av Grävelsta från 1635 finns det en tydlig koppling mellan gravfälten och de karterade byarna/gårdarna (se figur 4). Fornminnesregistret redovisar inte några undersökningar i närheten av gravfältet Vallentuna 88:1, utöver den från 1954.

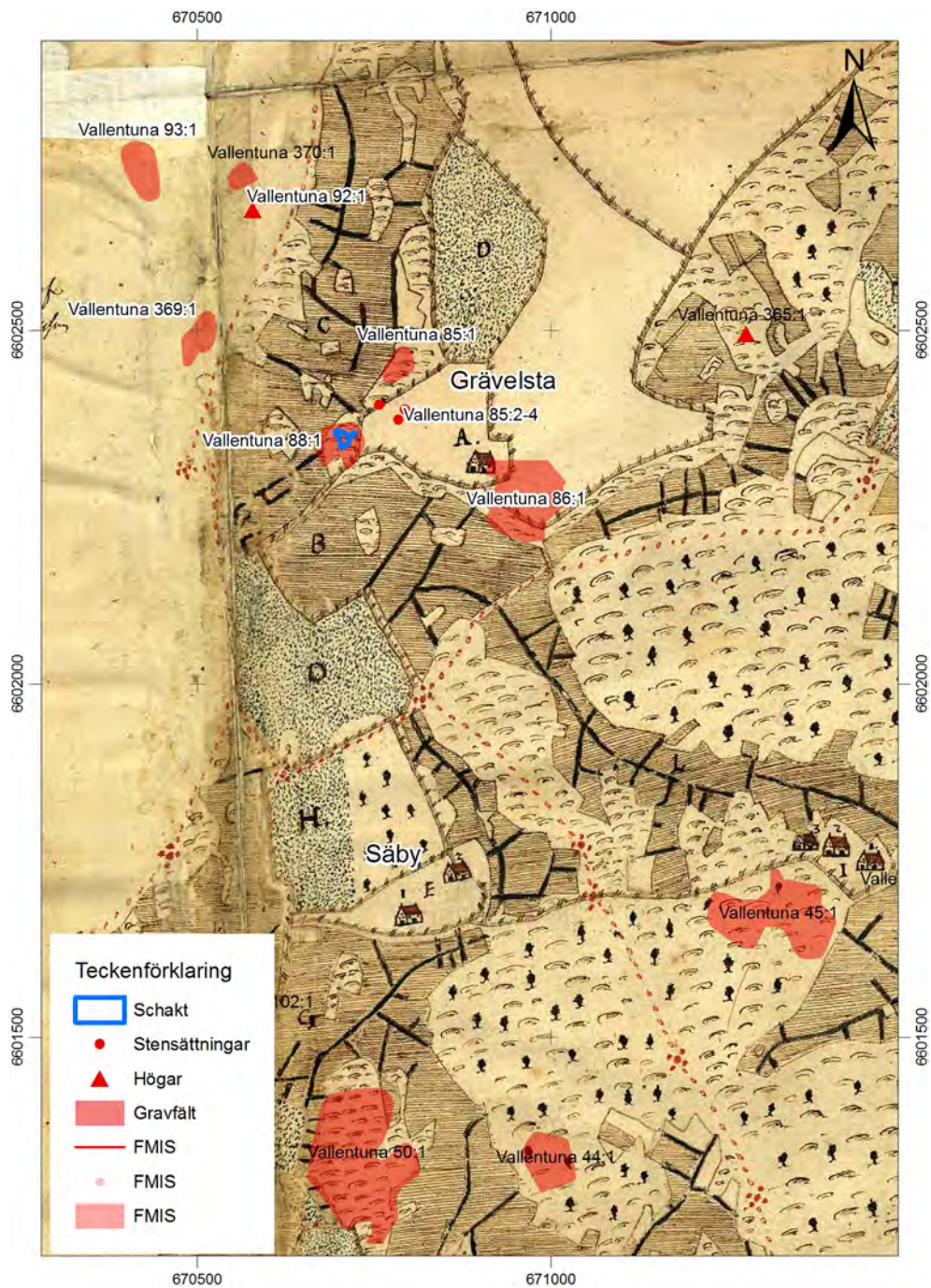
Figur 3. Undersökningsytan markerad med en blå linje. Gravfält och gravar är markerade och numrerade, resterande lämningar är markerade. Utsnitt ur digitala Fastighetskartan. Skala 1:10 000.

FMIS nr	Typ	Beskrivning
Vallentuna 44:1	Gravfält	Gravfält, bestående av 5 högar och 20 runda stensättningar. Högarna är 7–10 m stora och 0,6–1 m höga. De runda stensättningarna är 4–10 m stora och 0,2–0,5 m höga.
Vallentuna 45:1	Gravfält	Gravfält, bestående av 7 högar, 61 runda stensättningar och 2 rektangulära stensättningar. Högarna är 6–9 m stora och 0,6–1 m höga. De runda stensättningarna är 3–9 meter stora och 0,1–0,5 m höga. De rektangulära stensättningarna är 7×5 respektive 6×4 m stora och 0,2–0,3 m höga.
Vallentuna 50:1	Gravfält	Gravfält, bestående av 8 högar, 96 runda stensättningar, 2 kvadratiska och 4 rektangulära stensättningar. Högarna är 7–12 m stora och 0,6–1,5 m höga. De runda stensättningarna är 3–12 m stora och 0,1–0,5 m höga. De kvadratiska stensättningarna är 8 m i sida och 0,2–0,3 m höga. De rektangulära stensättningarna är 6–10×3–5 m stora och 0,2–0,3 m höga.
Vallentuna 85:2–4	Stensättning	Rund.
Vallentuna 85:1	Gravfält	Gravfält, bestående av 1 hög, 6 runda stensättningar och 3 rektangulära stensättningar. Högen är 9 m stor och 0,6 m hög. De runda stensättningarna är 2–7 m stora och 0,1–0,3 m höga. De rektangulära stensättningarna är 11×4, 6×4 och 4×3 m stora och 0,1–0,2 m höga.
Vallentuna 86:1	Gravfält	Gravfält, bestående av 53 runda stensättningar, 1 skeppsformig och 1 rektangulär stensättning. De runda stensättningarna är 4–12 m stora och 0,1–0,5 m höga. Den skeppsformiga stensättningen är 6×3 m stor och 0,3 m hög. Den rektangulära stensättningen är 5×2 m stor och 0,3 m hög.
Vallentuna 92:1	Hög	Hög, 7 m stor och 0,6 m hög.
Vallentuna 93:1	Gravfält	Gravfält, bestående av 2 högar, 22 runda stensättningar, 5 rektangulära stensättningar, samt 1 treudd och 1 stensträng. Högarna är 10 respektive 8 m stora och 1,2 respektive 0,9 m höga. De runda stensättningarna är 3–6 m stora och 0,2–0,4 m höga. De rektangulära stensättningarna är 4–10 m stora och 0,3–0,4 m höga. Treudden är 17 m i sida och 0,3 m hög.
Vallentuna 102:1	Stensättning	Stensättning, rund, 10 m stor och 0,5 m hög.
Vallentuna 109:1	Hög	Hög, 7 m stor och 0,7 m hög. Kantkedja, delvis skadad bestående av 0,5–0,8 m stora stenar.
Vallentuna 110:1	Gravfält	Gravfält, bestående av 7 runda stensättningar, 4–6 m stora och 0,2–0,3 m höga.
Vallentuna 109:3	Stensättning	Stensättning, rektangulär, 10×7 m stor, fylld, 0,2 m hög.
Vallentuna 194:1	Stensättning	Stensättning, närmast kvadratisk, 5 m stor, fylld, 0,3 m hög.
Vallentuna 365:1	Hög	Hög, 12 m stor och 1 m hög.
Vallentuna 369:1	Gravfält	Gravfält, bestående av 15 runda stensättningar som är 5–12 m stora.
Vallentuna 370:1	Gravfält	Gravfält, bestående av 8 runda stensättningar, 4–7 m stora och 0,2–0,4 m höga.
Vallentuna 381:1	Gravfält	Gravfält, bestående av 6 stensättningar, runda och övertorvade, 4–6 m stora och 0,15–0,4 m höga.

Tabell 1. Gravar och gravfält vid Grävelsta, Säby och Gällsta.

Genomförande

Undersökningen inleddes med att stensättning A457 avtorvades. Redan i samband med det andra skoptaget, då den östra kanten av stenpackning A465 framkom, stod det klart att det förekom överlagrade anläggningar på platsen. Vår första tanke var att det rörde sig om en terrass på vilken stensättningen blivit anlagd. Avtorvningen fortskred och packningen till A477 framkom, varvid det stod klart att det förekommer överlagrade anläggningar under jordmanteln till A457.

Figur 4. Utsnitt ur en avmätning av Grävelsta från 1635. Undersökningsområdet samt gravfält och gravar är markerade. Skala 1:10 000.

Därefter avtorvades den mäktiga höglignande stensättningen A496. Även under denna jordmantel framkom direkt en anläggning (A364) av oklar typ. En tanke var att det kunde röra sig om en terrassering. Redan i detta skede, den andra arbetsdagen, gick det att konstatera att kostnadsberäkningen och tidplanen inte skulle hålla på grund av förekomsten av fler anläggningar än beräknat och de stratigrafiska förhållandena. Länsstyrelsen kontaktades för samråd den 3 november och ett besök i fält inplanerades. Under tiden som förflöt från det att länsstyrelsen kontaktats till fältbesöket framkom stenpackningar i alla riktningar där avbaningen genomfördes. I samband med rensningen av A457 och A496 framträdde ytterligare delar av stenpackningar. Mest problematiskt var att det påträffades fast liggande stenpackningar sydväst om A457, där det enligt förundersökningen endast skulle finnas löst liggande, återdeponerad, sten från 1950-talets undersökning.

Figur 5. Undersökningsområdet innan avbaning. A496 (A300) till höger och A457 (A270) till vänster. Foto från västnordväst av Jan Äblström (KM14102_05).

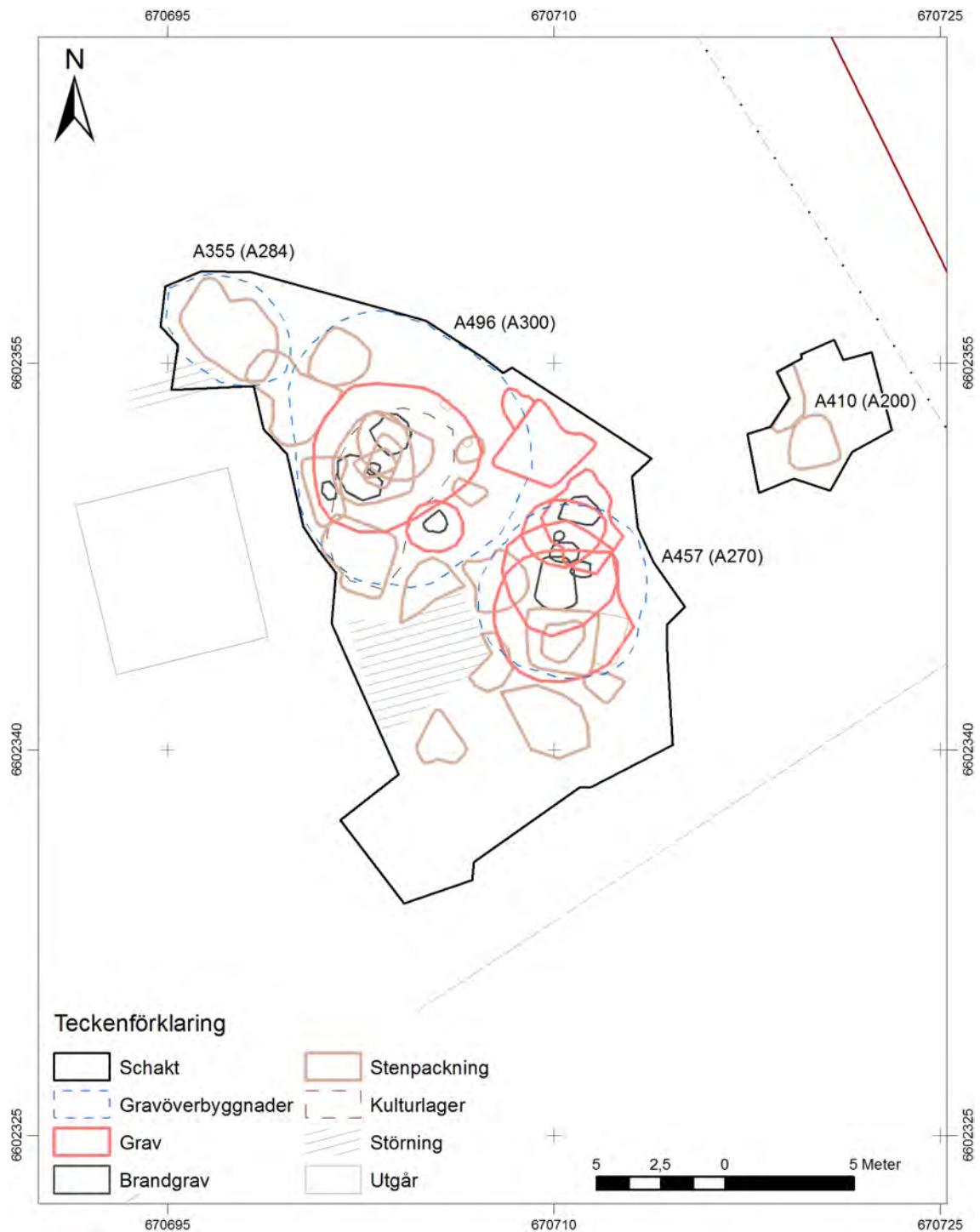
Anläggning A410 avgränsades och undersöktes. Den avfördes som grav men det förekom en hel del slagg i den omgivande marken och i fyllningen mellan stenarna i packningen.

Även anläggning A284 undersöktes. Den föreföll vara störd och det förekom inte några överlagringar.

Samråd hölls med Länsstyrelsen i fält den 6 november. För att klargöra eventuell förekomst av gravar sydväst om A457 togs beslut om att utvidga schaktet i den riktningen. Därtill skulle samtliga framkomna stenpackningar avgränsas i plan.

Det framkom inte några nya gravar inom den yta som öppnades åt sydväst, men väl kvarliggande och ej undersökta delar av stenpackningar tillhörande undersökta gravar. Detta förklarade varför stenpackningarna var fast liggande istället för lösa och skramliga som återdeponerad sten är. Dessutom framkom ett större område med återdeponerad löst liggande sten samt stenpackningar som inte kunde kopplas till tidigare undersökta gravar.

Då schaktet öppnats enligt överenskommelse med länsstyrelsen, och samtliga stenpackningar hade avgränsats, kontaktades länsstyrelsen på nytt för samråd vilket hölls i fält den 12 november. För att kunna undersöka samtliga framkomna objekt blev ambitionsnivån låg, undersökningstakten hög och anläggningsbeskrivningarna kortfattade. I slutändan blev alla anläggningar undersökta utom de nypåträffade stensättningarna A325 och A331 samt resterna av de på 1950-talet undersökta gravarna.

Figur 6. Schaktplan med samtliga dokumenterade anläggningar. Skala 1:250.

Undersökningsresultat

Sammanlagt öppnades två 278 m² stora schakt och totalt dokumenterades 45 arkeologiska objekt varav tre kom att utgå (se bilaga 1–2). Anläggningarna var nästan uteslutande gravanknutna och karakteriserades antingen som stensättningar eller stenpackningar. Stensättningarna har utgjort gravöverbyggnader, eller kan förväntas ha utgjort gravöverbyggnader, medan stenpackningarna omfattar andra typer av packningar såsom satellit-anläggningar, inre stenpackningar/konstruktioner och rester efter 1950-talets undersökta gravar. Till kategorin hör också anläggningar vars funktioner inte har kunnat fastställas.

Undersökningen påvisar en äldre förromersk fas med stensättningar som blivit överlagrade under vendel-/vikingatid av mäktiga välvda stensättningar. Stratigrafin var komplex med överlagringar mellan olika stensättningar samt enskilda flerfasiga stensättningar.

I anslutning till gravfältet har det förekommit metallhantering. Inom den mindre yta som öppnades framkom en stenpackning med förmodad smidesslagg (packningen låg i ett lager med mycket slagg) och i packningen till A270, fem meter bort, hittades också förmodad smidesslagg.

Gravar

Yttre gravskick

Åtta av de undersökta anläggningarna är gravar i form av stensättningar. Två av dem, A270 och A300, var synliga i markytan som välvda förhöjningar. Stenpackningarna i dessa båda anläggningar var täckta av 0,1–0,2 meter tjocka jordmantlar. De resterande gravarna blev synliga först efter avbaningen eller i samband med undersökningen av andra anläggningar.

Stensättningarna var rundade, oregelbundna eller kvadratiska till formen och mellan 1,2–6,5 meter stora. Packningarna bestod av blandat material. I A477 förekom eldpåverkad sten i packningen. Stensättningen A339 markerades av en klumpsten (se figur 7).

De stora anläggningarna A270 och A300 var komplexa. Mest komplex var den mäktiga stensättningen A300 som var uppbyggd av olika stenpackningar och konstruktionsdetaljer. I anslutning till stenpackningen framkom portaler i sydväst och nordväst, en kvadratisk och en rektangulär, vilka har lett in mot brandlagren. Stensättningen omgavs av större ställda stenar. Allt hade täckts av en jordmantel som även helt eller delvis täckte andra och äldre gravar. Graven hyste inte mindre än fyra olika brandgravar samt en hästgrav. Under A270 dokumenterades ytterligare tre äldre stensättningar (A477, A634 och den osäkra A200165). I komplexets södra del dokumenterades en kvadratisk stenpackning vars funk-

Figur 7. Stensättningen A339 som framkom under jordmanteln till A300. Foto från söder av Jan Ählström (KM14102_56).

tion är oklar. Stensättningarna hade blivit täckta av en jordmantel. Även där förekom fyra brandgravar, till A200165 knöts ingen brandgrav. Stensättning A634 hade delvis blivit anlagd på A477 vilket påvisar överlagringar även under den äldre förromerska fasen.

Stensättningen A325 (ej undersökt) visade sig ha anslutit till sydvästra kanten av stensättning A3 som undersöktes 1954. A325 har utgjort en satellit i sydväst och den 1954 undersökta stensättningen A3a har utgjort en satellit i sydöst.

Inre gravskick

Samtliga begravningar var brandgravar. Totalt undersöktes tio brandgravar som kopplas till fem överbyggnader (stensättningar). Anläggningarna A300, A477 och A634 innehöll två eller tre begravningar och anläggningarna A270 och A339 innehöll varsin begravning.

Brandlagret var det dominerande gravskicket, men det förekom också en urnebrandgrop (A813), brandgrop (A773) och en förekomst av spridda brända ben (A200157). Både urnebrandgropen och brandgropen dateras till gravfältets förromerska fas.

Stenpackningar

Tjugoen av anläggningarna är karaktäriserade som stenpackningar. Endast en av dem (A284) var synlig innan avbaning och då som en svag förhöjning med uppstickande stenar. Resterande stenpackningar framkom i samband med avbaningen. Stenpackningarna var mellan 1,0 och 4,0 meter stora med en ofta oregelbunden form. Det förekom även runda, kvadratiska och rektangulära former. Merparten, tolv stycken, är karaktäriserade som satellitanläggningar eller som inre konstruktioner till A300 eller A465, medan fem utgör rester efter gravar som undersöktes 1954 och fyra inte har kunnat funktionsbestämmas.

Fynd

I förhållande till fyndmängden från 1954 års undersökning var fynden få i de gravar som undersöktes 2014 (se tabell 2). Merparten av fynden utgörs av brända ben och keramik. Metallerna, vilka var vanligt förekommande i gravarna 1954, är få och domineras av nitar.

Tre av gravarna utmärker sig genom fynd av andra metallföremål än nitar. Ur A312 (den fyndrikaste graven) tillvaratogs en torderad järnten, i A773 hittades en fibula och i A803 en dräktnål, en ring och en järnten. A773 tillhör den förromerska fasen och de två andra gravarna tillhör den vendel-/vikingatida fasen.

Metall

Ur brandlagret A312 (tillhörig stensättning A270) tillvaratogs en 41 millimeter lång och 3 millimeter tjock torderad järnten (F4). Tenens båda ändar är böjda till i det närmaste nittio graders vinkel. Den ena ändens böjda del är kort och den andra är lång. Inga paralleller har hittats men torderade tenar omnämns bland fynden från Birka.

Fyndkategori	Antal poster	Antal/vikt
Keramik	12	1744 g
Brända ben	11	9144 g
Nit/spik	7	75
Pärla	5	11
Bränd lera	3	16 g
Avslag	3	3
Slagg	2	1373 g
Rödgoods	2	265 g
Benkam	2	9 g
Järnten	2	2
Fibula	1	1
Dräktnål	1	1
Ring	1	1
Metallföremål	1	2

Tabell 2. Fynden fördelade efter kategori.

I brandgropen A773 (tillhörig stensättning A634) hittades en trekantsfibula (F1). Fibulan är 68 millimeter lång, bågens längd 30 respektive 50 millimeter. Nålhållaren är 27 millimeter lång. Bygeln är rak med höjden placerad närmare spiralen. Bygeln har en trubbig vinkel med en svag vulst, i övrigt saknas dekor. Nålhållaren är genombruten.

Trekantsfibulor, antingen av järn eller brons, är den vanligaste fibulaformen i östgermansk område under sen La Tène. I Sverige förekommer fibulan ofta på gravfält från den här perioden. Stenberger, som behandlat fibulatypen, bedömer att den bör vara från den senare delen av den förromerska järnålderns tredje period. Gotländska trekantsfibulor har av Erik Nylén delats in i två varianter. Den äldsta varianten har bygelböjen ungefär mitt på bygeln medan den andra har böjen närmare spiralen och bygeln svagt uppböjd vid nålhållaren. Han placerar båda sina typer i sin gotländska tidsgrupp B. Enligt Nylén är de äldsta gotländska trekantsfibulorna något äldre än de på fastlandet och att typen troligen har levt kvar på fastlandet längre än på Gotland (Hallgren 2012).

Trekantsfibulor av brons och järn med rak båge, liknande den från A773, har påträffats i förromerska gravar vid Mellby och Horn i Västergötland (Sahlström 1951).

Från brandlagret A803 (tillhörig stensättning A339) tillvaratogs en dräktnål (F2), en ring (F2a) och en ten (F2c). Till en början uppfattades fynden som delar av en ringnål. Istället är det tre olika föremål. Dräktnålen är bruten i fyra delar varav tre har inbördes passning. Den är 76 millimeter lång. Nålhuvudet är böjt till en ögla i vilken två sammankorroderade ringar sitter. Järntenen har ett rektangulärt tvärsnitt, utan passning till dräktnålen, och är 14 millimeter lång. Järnringen är oval och 17 millimeter i diameter. Möjligen är ringen en bältesdetalj eller en liten del av en upphängningsanordning.

Ur brandlagren A312, A660 och A670 förekom nitar, eller båtnitar (F6–10). Nitarna är få och representerar inte hela båtar. Nitarnas utformning och storlek varierar. Nitbrickorna är i allmänhet rombiska eller rektangulära. Båtnitar är vanligt förekommande i gravar från yngre järnålder, framför allt i Mälardalen (Petré 1984).

Kammar

Ur brandlagren A312 och A670 tillvaratogs fragment från sammansatta benkammar. Kamfragmenten från A312 (F32) består främst av delar från stödskenan och några fragment från tandskenan. I två fragment finns nitar av järn bevarade. Stödskenan har varit dekorerad med kryssornamentik, där parallella linjer förefaller korsa varandra flera gånger, utan kantföljande linjer. Kammen liknar Ambrosianis B1:2-kam som placeras under 900-talets första hälft (Ambrosiani 1982). Kammen från A670 (F33) består av fragment från stödskenan och ett par från tandskenan samt tre lösa tänder. Stödskenan har haft kantföljande linjer och böljande band av punktcirklar. Kammen kan liknas vid Ambrosianis kamtyp A2 vilken grovt dateras till perioden 800–950 e.Kr. (Ambrosiani 1982).

Glaspärlor

Från brandlager 803 (i A339) tillvaratogs sammanlagt elva opaka glasflusspärlor (F38–40). Pärllorna är enfärgade röd–mörkröd, klarblå–mörkblå, grön, svagt gul och vit. En pärla är flammig med obestämbart färg och ytterligare en är sönderbränd. Av pärlorna förefaller de blå och röda (Callmers typ An och troligen Al) vara vanliga under tidig vikingatid (Callmer 1977).

Keramik

Drygt 1,5 kilo keramik tillvaratogs från nio olika anläggningar. Keramiken är odekorerad. En mindre del av keramiken utgörs av rensfynd och härrör från anläggningar vilka inte varit gravanknutna. Merparten av keramiken kommer således från gravar. Den största posten keramik kommer från urnebrandgropen A813 (i A270) där keramiken bedöms utgöra rester efter en benbehållare. Från brandlagren A312, A670 och A660 kommer mindre poster keramik vilka bedöms vara rester efter gravgävor.

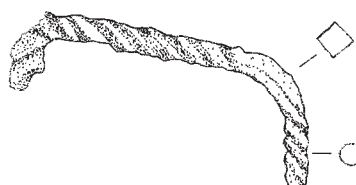
Övriga fynd

Ur brandlagren A803 (i A339) och A926 (i A300) tillvaratogs en bit kvarts vardera som får förmodas vara gravgåvor och vid rensning av A270 tillvaratogs en kvartsbit.

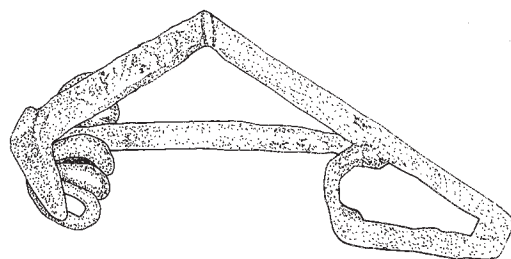
Vid rensning av A284 framkom yngre rödgods, förmodligen från en eller flera trefots-grytor, med brunlaserad insida. Bitarna representerar buk, fot och rörskaft (handtag). Denna kärltyp har grovt räknat använts från 1600-talet och framåt.

Vid rensning av stenpackningen till A270 tillvaratogs möjlig smidesslagg. Slaggförekomsten är, på grund av jordmanteln som täckte packningen, förhistorisk. Möjligen kan den kopplas till den möjliga smidesslagg i form av en bottenskålla som tillvaratogs vid undersökningen av A200.

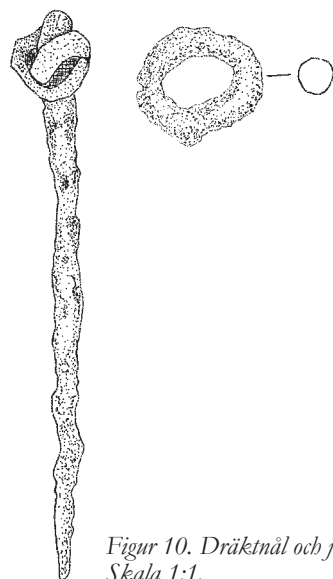
Vid rensning av stenpackningen A270 och i brandlagret A312 påträffades några bitar bränd lera.

Figur 8. Järnten från A312 (F4).
Skala 1:1.

Figur 9. Trekantsfibula från A773 (F1).
Skala 1:1.

Figur 10. Drücktnål och järnring från A803 (F2-2a).
Skala 1:1.

Teckningar:
Anna-Lena Hallgren

Figur 11. Kamfragment från A312 (F32) och A670 (F33). Foto: Jan Äblström.

Figur 12. Glasflusspärlor från A803 (F38–40). Foto: Jan Äblström.

Analyser

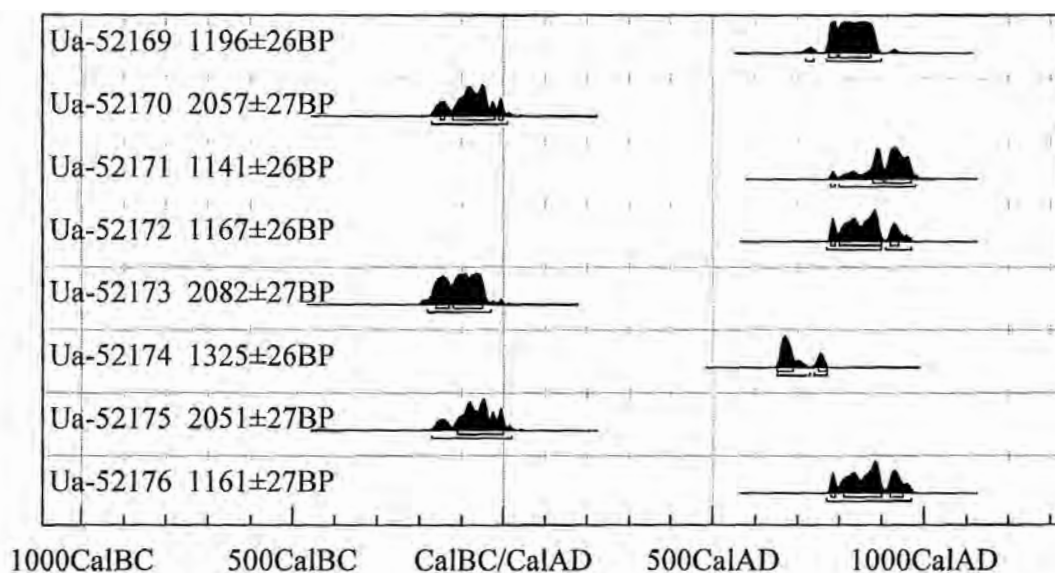
Kol 14-analys

Brända ben från åtta gravar har daterats genom kol 14-analys (se tabell 3, figur 13 och bilaga 5). Analysresultatet (vid två sigma) visar på tre tydliga faser: en förromersk, en vendeltida och en fas som infaller under vendel-/vikingatid.

I förhållande till fynddateringarna, genom kam och pärlor, förefaller kol-14-dateringarna ge något äldre resultat. Jämfört med dateringen av trekantsfibulan stämmer kol 14-resultatet, där är dock inte dateringen av fibulan lika snäv som dateringarna av kam och pärlorna är. Möjligen kan skillnaden i datering förklaras av den så kallade reservoareffekten, som förenklat kan förklaras som att alla havslevande djur har en ”reservoareffekt” som kommer sig av att havet innehåller gamla kolisotoper. Detta gör att vid kol 14-dateringar förefaller till exempel fisk eller sälben äldre än vad de egentligen är. I den mån människor ätit marin föda, så uppvisar även benen från människa en skenbar för hög ålder som ett resultat av reservoareffekten (Hallgren 2008). Vi vet inte om de daterade benen kommer

Lab. nr	Anl. nr	Anläggningstyp	Grav	Material	Kol 14-ålder BP	Kalibrerad ålder, ett sigma	Kalibrerad ålder, två sigma
Ua-52169	A312	Brandlager	Stensättning A270	Bränt ben	1196 ± 26	775–875 AD	720–900 AD
Ua-52170	A626	Brandlager	Stensättning A477	Bränt ben	2057 ± 27	150 BC–AD	170 BC–10 AD
Ua-52171	A660	Brandlager	Stensättning A300	Bränt ben	1141 ± 26	880–970 AD	780–980 AD
Ua-52172	A670	Brandlager	Stensättning A300	Bränt ben	1167 ± 26	780–940 AD	770–970 AD
Ua-52173	A773	Brandgrop	Stensättning A634	Bränt ben	2082 ± 27	160–50 BC	180–30 BC
Ua-52174	A803	Brandlager	Stensättning A339	Bränt ben	1325 ± 26	650–770 AD	650–770 AD
Ua-52175	A813	Urnebrandgrop	Stensättning A477	Bränt ben	2051 ± 27	110 BC–AD	170 BC–20 AD
Ua-52176	A926	Brandlager	Stensättning A300	Bränt ben	1161 ± 27	780–950 AD	770–970 AD

Tabell 3. Resultatet av kol 14-analysen.

Figur 13. Resultatet av kol 14-analysen. De tre faserna: den förromerska, vendeltida och den vendel-/vikingatida, är här tydliga.

från människa, men det är troligt (benen skickades för analys innan den osteologiska analysen). I detta fall innebär skillnaden mellan dateringarna att den vendeltida fasen, enligt kol 14-dateringen, försvinner då den enligt fynddateringen förskjuts in i tidig vikingatid. Detta gör, i förlängningen, kontinuitetsglappet något längre.

Osteologi

Från gravarna A270, A300, A339, A477 och A634 tillvaratogs cirka 9 kilo brända ben (se bilaga 6). De brända benen tillvaratogs ur elva brandgravar, två belägna inom A27, fem inom A300 och två inom A634 och en vardera inom A339 och A477.

I fyra gravar förekom, förutom ben efter människa, även ben efter djur. Brandgravarna A312 (i A270), A660, A670 och A679 (samtliga i A300) innehöll ben efter olika tamdjur (hund, fågel, gris, får/get och häst) i olika kombinationer. Samtliga gravar som innehöll djurben tillhör gravfältets vendel-/vikingatida fas.

Graven A591 (i A300) bestod enbart av djurben i form av obrända ben från häst.

Av det humana materialet kommer allt från vuxna individer (adultus, i två fall adultus/senilis). Någon könsbestämning är inte gjord. Benmaterialet från två av brandgravarna i A300 avviker från de övriga. Från brandlagret A670 utmärker sig den stora andelen djurkranium liksom en låg andel människokranium. Även i brandlagret A926 är andelen människokranium mycket låg, här förekom endast ett fragment.

Tolkning och utvärdering

1954 års undersökning

1954 års undersökning omfattade tolv gravar i form av stensättningar (se figur 14). Stensättningarna var företrädesvis runda och 2,5–8 meter stora, vanligen var de under 5 meter stora i diameter. En kvadratisk stensättning (grav 3a) undersöktes som tillsammans med 2014 års kvadratiske stensättning A325 har utgjort satellit till grav 3. Stensättningarna kan karaktäriseras som uppbyggda av blandat stenmaterial, de var glesa till täta samt en- till flerskiktade. Kantkedjor, hela eller delar av dem, var vanligt förekommande och de var inte sällan friliggande. Stensättning 1 var markerad av ett centralt större markfast block. Av sektionerna att döma var merparten av stensättningarna flacka förutom stensättning 1, 12, 16 och 17 vars sektioner uppvisar lätt välvda former, förutom stensättning 1 vars form till följd av blocket är påtagligt välvd.

I samtliga fall var de identifierade gravskicken brandgravar. Två av brandgravarna kan definieras som urnebrandgropar. Urnebrandgroparna återfinns i stensättning 3a och i en andra begravning 13a i anslutning till stensättning 13. I de resterande stensättningarna kan gravskicket definieras som brandlager.

Utöver brända ben och keramik/harts innehöll gravarna i de flesta fall rester efter flera gravgåvor. Ingen av gravarna var helt fyndtom. Det förekom fynd efter dräkttillbehör, kamfragment, pärlor, broddar och nitar. Av dräkttillbehören är en trekantsfibula identifierad. Därtill var vapen vanligt förekommande. I stensättningarna 11, 12, 13a och 14 förekom spjutspetsar, i anläggning 11 fanns även en kniv bland fynden.

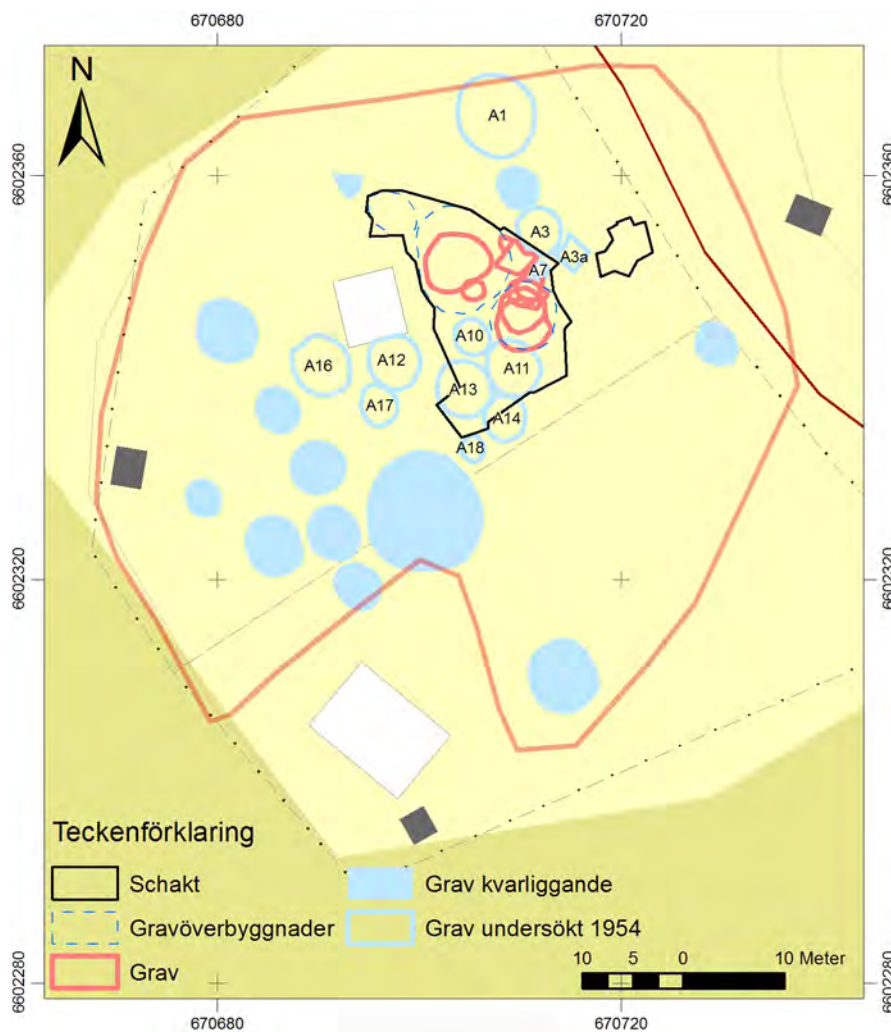
Några överlagringar mellan gravar kan inte identifieras i dokumentationen. Däremot har flera begravningar framkommit i anslutning till några av stensättningarna.

Utifrån gravformerna och fyndbilden är gravarna generellt sett från äldre järnålder. Med hänsyn till gravskicket, som domineras av brandlagret, kan de två urnebrandgroparna (grav 3 och 13a) bedömas vara från äldre järnålder. Brandlagret är generellt ett yngre gravskick. Utifrån fynden kan grav 11 vilken innehöll en trekantsfibula med stor sannolikhet dateras till äldre järnålder. En mer exakt datering av resterande gravar kan inte göras utan en närmare analys av fynden.

Gravfältets kronologi

Av de gravar som undersökts inom gravfältet Vallentuna 88:1 förefaller merparten vara från äldre järnålder. 2014 års delundersökning kan belägga att vissa av de förromerska gravarna har blivit överlagrade under vikingatid av mäktiga höglignande stensättningar.

Den äldsta av de daterade anläggningarna är brandgropen A773 som genom kol 14-analys daterats till sen förromersk järnålder. Brandgraven framkom invid ett block och under en rundad stensättning (A634). Till den stensättningen knyts även ett lager spridda brända ben (odaterat). Denna stensättning har delvis överlagrats av stensättningen A477, där brandgropen A626 och urnebrandgropen A813 daterats till sen förromersk järnålder. Dessa båda stensättningar vilar på den oklara, rentav hypotetiska, stensättningen A200165 till vilken inte någon begravning har knutits. Anläggningen vilar på orörd

Figur 14. Gravar undersökta 1954–1956 och 2014 samt kvarliggande gravar. Utsnitt ur digitala Fastighetskartan. Skala 1:750.

morän. Redan under förromersk järnålder sker överlagringar i denna del av gravfältet (som troligen är dess äldsta del). Flera århundraden senare, under vendeltid/tidig vikingatid, sker ytterligare en överlagring på platsen. Stensättningen A270 anläggs (över brandlagret A312) och täcks med en jordmantel. Stensättningen och jordmanteln täcker delvis de äldre anläggningarna.

Ungefär samtidigt som stensättningen A270 anläggs på de förromerska gravarna uppförs den ännu mäktigare höglänkande stensättningen A300. Här vet vi att tre av de fyra brandgravarna förmodligen anläggs i tät följd. Dessa följs av en senare anlagd hästgrav. Stensättningarna tangerar en vendeltida stensättning, men jordmanteln täcker den vendeltida stensättningen och delvis den förmodat förromerska stensättningen A325 (som varit en satellit till grav 3 från 1954 års undersökning).

Överlagringarna är ett exempel på det ”återbruk” av äldre gravfält som blir särskilt vanligt under 900-talet i Mälardalen. Återbruket av gravfält har gått till så att främst gravhögar (innehållande manspersoner) anläggs på det äldre gravfältets äldsta gravar. Förfarandet tolkas som ett sätt att återknytta till en gårds äldsta innehavare med syfte att hävda rätten till egendomen genom släktskap bakåt i tid, det vill säga en individuell arverätt, eller odalrätt (Zachrisson 2009).

Fyndtomma gravar

Fynden i järnålderns gravar kan generellt sägas vara fler under yngre järnålder, framför allt i de vikingatida gravarna, än under äldre järnålder. I de två gravar med sammanlagt fem brandgravar (brandlager) från vendel-/vikingatid som undersöktes 2014 var fynden istället färre än i de överlagrade gravarna från äldre järnålder. Förutom brända ben, förekom endast fynd ur kategorierna keramik, kam, kvarts samt en ten och båtnitar. Det förekom inga metaller utöver nitar. Bland de brända benen förekom rester efter djur vilka följt den döde på gravbålet. I A212 (A270) fanns ben efter hund och fågel, i A660 (A300) förekom får/get/gris och hönsfågel och i A670 (A300) fanns häst, hund, fågel och eventuellt spädgris. Slutligen fanns ben efter får/get i A679 (A300).

Kontrasten är stor i förhållande till fynden i de överlagrade gravarna där det ofta förekom flera fynd av metall (förutom nitar/spikar) och även pärlor eller kammar i gravarna.

Frågan är vad den synbara fyndfattigdomen avspeglar. Rör det sig om en reell ”fattigdom”, eller kommunicerades status på annat sätt än genom gravgåvor när de överlagrande gravarna anlades? De överlagrande gravarna representerar inte en lågstatusbefolkning, gravarna utmärker sig på gravfältet. Det är dessa gravar som syns. Den största av dem, A300, är en komplex konstruktion som har kostat att uppföra. Någon måste ha haft rätt att uppståda manskap för gravbyggandet och det måste ha funnits ekonomiskt utrymme som medgav att de var frikopplade från sina ordinarie uppgifter. Status har kommunicerats genom anläggningarnas storlek eller komplexitet. Avsaknaden av vapen är intressant, vapen var annars vanliga i de överlagrade gravarna. I de yngre och överlagrande gravarna framträder inte krigare utan bönder, jordbrukare, genom förekomsten av husdjur. Status kan också tänkas ha kommunicerats genom själva platsen där gravarna har blivit uppförda, nämligen ovanpå de äldre gravarna. I förlängningen har släktskapet bakåt i tid varit det viktiga att framhäva och förmedla, liksom rätten till att bruka jorden.

Utvärdering

Vår uppgift var att undersöka fyra gravar, varav en i form av en mäktig höglignande stensättning. När undersökningen var över hade vi dokumenterat 45 arkeologiska objekt. För att överhuvudtaget kunna klara uppgiften blev ambitionsnivån låg.

På grund av de stratigrafiska förhållandena och förekomsten av kvarliggande rester efter 1954 års undersökning kom fältarbetet i stor utsträckning att få en sonderande karaktär. Undersökningen liknade en förundersökning och inriktades mot att avgränsa och bedöma/klargöra enskilda anläggningar samt att klargöra anläggningarnas antal istället för att avtorva, rensa fram och undersöka enskilda anläggningar.

Anläggningarna undersöktes rationellt. Maskin användes för att lyfta stenarna i packningarna och brandlagren skottades upp i hinkar och vattensällades grovt. En andra vattensällning genomfördes inomhus efter att fältarbetet hade avslutats. Till följd av det ständigt ökande antalet stenpackningar och stratigrafien kom dokumentationen att bli lidande – förhållandet mellan stenpackning och brandgravar var svår att hålla ihop. Fotodokumentationen blev inte bra på grund av att det inte fanns tillräckligt med tid att rensa stenpackningarna inför fotograferingen.

Inför rapportarbetet önskade länsstyrelsen en genomgång av 1954 års undersökning. Ambitionen var att gå igenom dokumentationsmaterialet för att klargöra gravtyperna samt att studera fynden. För att klargöra gravfältets stratigrafi lades fokus på plan- och sektionsritningarna från 1954. Någon närmare analys av de äldre fynden medgavs inte. Dateringen av gravfältet har därför inte blivit så precis som en fyndgenomgång skulle ha medgivit.

Den osteologiska analysen prioriterades bort i samförstånd med länsstyrelsen. Det kändes inte relevant att analysera benmaterialet i fyra av gravarna, speciellt mot bakgrund av att benen från 1954 års undersökning inte hade analyserats. Benmaterialet från samtliga gravar som undersöktes 2014 kom ändå att bli analyserat av en osteologistudent inom ramen för dennes utbildning.

Måluppfyllelse

Undersökningen syftade till att dokumentera gravarna så att resultatet kan komplettera tidigare undersökningar inom gravfältet. Syftet har uppnåtts. De ursprungliga fyra anläggningarna och merparten av de nypåträffade anläggningarna undersöktes och typbestämdes. Gravarna dokumenterades med avseende på yttre- och inre gravskick samt fyndförekomst. Fynden är analyserade, metallerna konserverade (utom nitar/spikar) och det osteologiska materialet har analyserats. Gravarna är daterade. Till del har en samlad analys av resultaten från 1950-talets och 2014 års resultat gjorts. Mot bakgrund av förutsättningarna anser vi att även denna del av målsättningen är uppnådd, även om det ännu återstår frågetecken att rätta ut.

Referenser

Ambrosiani, K. 1982. *Vikingatida kammar i öst och väst. Ett diskussionsinlägg*. Fornvännen 77.

Callmer, J. 1977. *Trade Beads and Bead Trade in Scandinavia ca 800–1000 AD*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 4. Nr 11. Malmö

Celin, U. 2014. *Gravar inom Uthamra 6:34. Arkeologisk förundersökning. Uthamra 6:34. Vallentuna socken och kommun. Stockholms län. Societas Archaeologica Upsaliensis. SAU rapport 2014:13*. Uppsala.

Geometrisk avmätning. Grevelsta 1635. LMS akt A112-11:A10:76.

Hallgren, A-L. 2013. *Skänninge. Ett gravfält från äldre järnålder samt ett hus och två gravar från sen vikingatid–medeltid. Särskild arkeologisk undersökning. Fornlämning Skänninge 37:1, Östanå 6:1 och Skänninge 3:1. Skänninge stad. Mjölby kommun. Östergötlands län. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2012:89*. Västerås.

Hallgren, A-L. 2016. *Gårdens gravar. Vendel- och vikingatida gravar i Råmarbo. Särskild arkeologisk undersökning. Fornlämning Irsta 508. Gäddeholm 2:1. Irsta socken. Västerås kommun. Västmanlands län. Västmanland. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2016:40*. Västerås.

Petré, B. 1984. *Arkeologiska undersökningar på Lovön del 2. Fornlämning RAÄ 27. Lunda. Acta Universitatis Stockholmiensis 8*. Stockholm.

Sahlström, K.E. 1951. *Gravfältet i Mellby by. Källands härad. Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift. Femte delen. Sjätte häftet*. Skara.

Uppgifter ur Fornminnesregistret (FMIS). September 2016.

Zachrisson, T. 2009. *Vetenskapligt program 2009. Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen. Kulturmiljövård Mälardalen Skrifter 1*. Västerås.

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>KM projekt nr:</i>	KM14102
<i>Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:</i>	431-32098-2014, 2014-10-21
<i>Undersökningsperiod:</i>	30 oktober–19 november 2014
<i>Exploateringsyta:</i>	278 m ²
<i>Personal:</i>	Mats Nelson och Jan Ählström samt arkeologbiträden Mats Fältgård och Johan Andersson
<i>Belägenhet:</i>	Uthamra 6:34, Vallentuna socken och kommun, Stockholms län, Uppland
<i>Ekonomisk karta:</i>	66G0HS Vallentuna
<i>Koordinatsystem:</i>	SWEREF 99 TM
<i>Koordinater:</i>	X6602334, Y670704
<i>Höjdsystem:</i>	RH 2000
<i>Inmättningsmetod:</i>	RTK-GPS
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	Mätdata och 82 digitala fotografier.
<i>Fynd:</i>	Fynden F1–53 förvaras på KM i väntan på beslut om fyndfördelning.